

JOSÉ MARÍA LÓPEZ PIÑERO

Catedràtic jubilat d'Història de la Medicina, Universitat de València. Acadèmic electe de la Real Academia Española de la Historia des de novembre de 2005

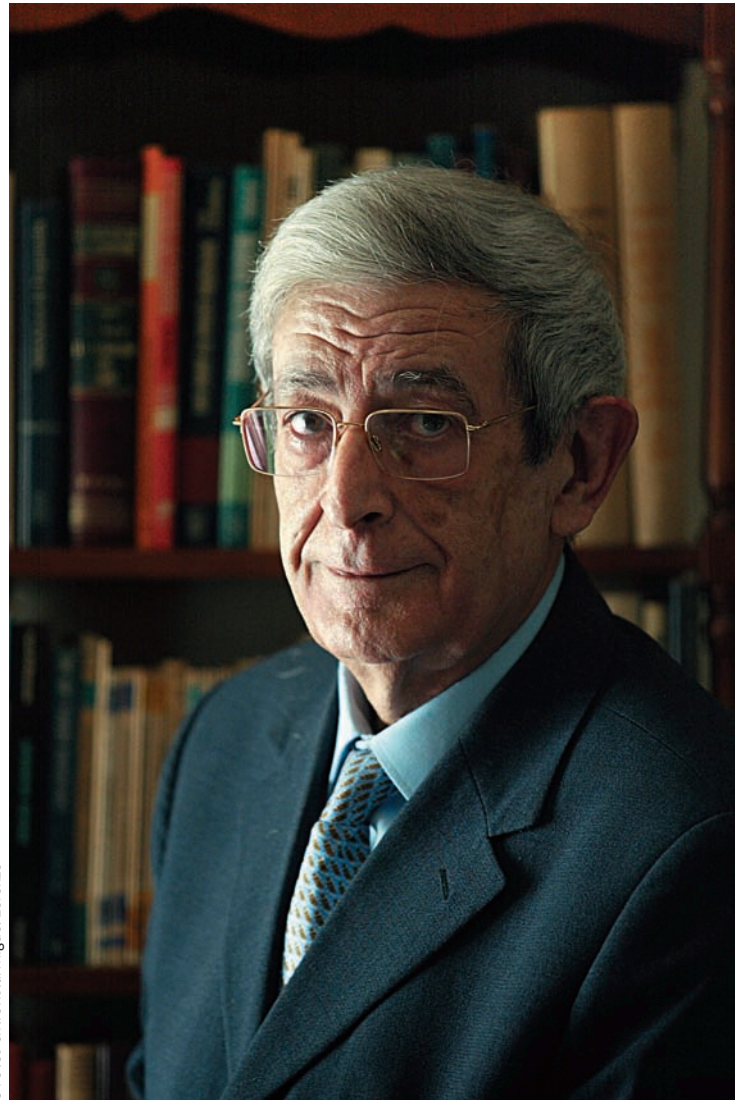
«A ESPANYA NO ES TROBA ENLLOC UNA TRADICIÓ D'INVESTIGACIÓ MÈDICA COM LA VALENCIANA»

Anna Gimeno

José María López Piñero (Múrcia, 1933) ha dedicat més de cinquanta anys de la seua vida a investigar la història de la ciència. Amb la seua recerca i la seua vocació per la divulgació científica ha donat a conèixer algunes de les contribucions més rellevants dels metges espanyols i valencians a la ciència. Piñero és catedràtic jubilat d'Història de la Medicina de la Universitat de València i en el mes de març va ser escollit acadèmic de la Real Acadèmia de la Història. Actualment continua col·laborant en publicacions especialitzades i editant investigacions pròpies que de la seua mà tenen el valor afegit d'una mirada crítica, independent i que fa atenció a la significació social de les investigacions. Piñero va estudiar medicina a la Universitat de València i es va formar com a especialista en història de la medicina en les universitats de Munic, Bonn i Zuric. Va ser fundador i primer director de l'Institut d'Història de la Ciència i Documentació que porta el seu nom i és autor de més de cent quaranta títols, entre ells *Medicina moderna y sociedad española (siglos XVI-XIX)*, *La introducción de la ciencia moderna en España* i *Diccionario histórico de la ciencia moderna en España*. Entre els seus últims llibres es troben *12 ejemplos de contribuciones valencianas a la medicina internacional* i *La medicina y las ciencias biológicas en la historia valenciana*, amb els quals ha volgut desmentir la imatge d'una València aliena a la ciència i contribuir a difondre un vessant del patrimoni històric valencià habitualment marginat com és la investigació científica.

S'ha dedicat més de cinquanta anys a la investigació i a la divulgació de la història de la medicina. Creu que queda molt per fer?

La faceta divulgativa és una de les que major perill corre en la investigació científica. La major part de les publicacions, que continuen sent el principal vehicle de la producció científica, són propietat i estan al servei de multinacionals o són òrgans d'expressió d'institucions públiques o privades. Els grans descobriments de la ciència han estat el resultat de seguir línies d'in-

© Fotos entrevista: Miguel Lorenzo

«AL RENAIXEMENT, LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA ERA L'ÚNICA A EUROPA QUE TENIA UNA CÀTEDRA DE MEDICAMENTS QUÍMICS»

vestigació iniciades per altres científics o de fer aportacions als descobriments d'uns altres, per això la divulgació és fonamental, imprescindible, i no pot limitar-se a interessos d'organismes públics o empreses privades. A més, conèixer la història de la ciència és important també per a la imatge que una societat té d'ella mateixa, perquè aquesta es corresponga amb la seua veritable aportació a la història i a la ciència, i en aquest camp queda molt per fer, ja que ni els mateixos científics locals solen conèixer els que els van precedir.

Han estat rellevants les aportacions valencianes a la història de la medicina?

A Espanya realment no es troba enlloc una tradició d'investigació mèdica com la valenciana, tan continuada, que ha durat mig mil·lenni. Sens dubte es pot dir que un dels vessants del patrimoni històric valencià és la ciència i la gran tradició investigadora valenciana destaca fonamentalment per tres línies: la morfològica, la farmacològica i la salut pública.

Qui s'ha distingit en la línia morfològica?

En anatomia les aportacions de Pedro Gimeno i Luis Collado van ser la llavor de l'influx de la nova anatomia sobre la medicina en el seu conjunt, van ajudar a convertir la Universitat de València en una de les primeres d'Europa en les quals es va impartir l'ensenyament anatómic d'acord amb les idees de Vesalius, segons les quals el mètode d'ensenyament devia ser la dissecció de cadàvers humans. Ja el 1478 l'Escola de Cirurgia de València va obtenir l'autorització reial per dissecar cadàvers humans, una veritable fita.

La farmacològica va ser una de les línies més àmpliament desenvolupades pels científics valencians?

La farmacològica ressalta sobretot per la línia basada en plantes medicinals, en la qual Pedro Gimeno Esteve va fer un dels grans estudis de la flora valenciana. Però sobretot destaquen tres gegants valencians, la gran figura de Juan Plaza, les aportacions descriptives del qual són citades en nombrosos estudis del món, la figura de Jaime Honorato Pomar i la d'Antonio José Cavanilles, a qui hi ha qui ha considerat un excursionista en terres valencianes, ignorant la rellevància del seu mètode botànic i el conjunt de la seua obra, que

«A VALÈNCIA VA TENIR LLOC LA PRIMERA VACUNACIÓ EN EL MÓN PER A IMMUNITZAR LA POBLACIÓ CONTRA EL CÒLERA, I ELS ESTUDIS MÉS PRIMERENCOS SOBRE LA PESTA I LA CONTAMINACIÓ URBANA ES PORTAREN A TERME ACÍ»

conté descripcions de centenars d'espècies de gairebé tot el món que avui continuen unides al seu nom en la Nomenclatura Botànica Internacional. Però la línia farmacològica valenciana no solament se centra en les plantes medicinals, ja en el Renaixement la de València era l'única universitat europea que tenia una càtedra de medicaments químics, un tema en el qual València també ha fet una aportació fonamental.

València va ser també pionera en salut pública?

La salut pública és una tradició científica més desconeguda, però de gran importància. A València va tenir el seu origen la primera vacunació en el món per a immunitzar una població enfront d'una malaltia bacteriana —el còlera— i els estudis més primerencs sobre la pesta i la contaminació urbana, dos fets que constitueixen veritables fites en la història de la medicina i de les ciències biològiques, reconeguts per la comunitat científica internacional. En la línia de salut pública destaca Miguel Juan Pascual, que va portar a terme un dels estudis inicials sobre contaminació urbana i un dels primers textos impresos a Europa sobre aquest camp, que va constituir una gran contribució valenciana. També la primera indagació estadística i socioe-

conòmica d'una epidèmia, la de la pesta, la va realitzar un valencià, Francesc Gavalrà. I una fita va ser també la Real Expedició Marítima dirigida per l'alacantí Francisco Javier Balmis, cirurgià honorari de la cambra de Carles IV, per a vacunar contra la verola en el Nou Món, en una de les primeres campanyes públiques de prevenció sanitària.

La historiografia sobre la investigació mèdica ha fet justícia a aquestes aportacions?

En l'àmbit internacional sí, per descomptat, però en aquest país no. Aquí es continua anomenant Balmes a Balmis, per citar un cas. Les referències a les grans fites valencianes i espanyoles es troben en publicacions especialitzades editades fonamentalment fora d'Espanya. Jo mateix vaig descobrir el valencià Crisóstomo Martínez a Zuric, on el meu mestre tenia una làmina del seu *Atlas anatómico*, una obra que va ser l'única contribució important al saber morfològic en el segle XVII. Les aportacions valencianes i espanyoles a la investigació mèdica es desconeixen no solament entre el gran públic sinó, el que és pitjor, en la comunitat científica local.

Què destacaria de la seua aportació a la història de la ciència?

**«LES APORTACIONS
VALENCIANES I ESPANYOLES
A LA INVESTIGACIÓ MÈDICA
ES DESCONEIXEN NO
SOLAMENT ENTRE EL GRAN
PÚBLIC, SINÓ, EL QUE ÉS
PITJOR, EN LA COMUNITAT
CIENTÍFICA LOCAL»**

No solament he publicat sobre la història de la ciència valenciana, he seguit línies generals sobre la medicina en la història. Els temes bàsics, per motius obvis, han estat la morfologia, la farmacologia i la salut pública, però no m'agrada dir que un ha fet descobriments. Els descobriments no solen ser cosa d'un sinó d'equips, perquè la investigació es fa en equip, cal fer-la així o furtar als joves els seus treballs, com fan els cacics. Bé, però més aviat una de les meues majors sorpreses, com he dit adés, va ser quan vaig trobar en Zuric la làmina del valencià Crisóstomo Martínez. Des de llavors he publicat uns cent quaranta i tants llibres. Així sí, si poguera empassar-me'n alguns, ho faria.

Amb quins recursos ha comptat per a investigar?

Amb no massa. Durant molt de temps em van pagar 600 pessetes, la Universitat de València, així que qui m'ha donat a menjar realment ha estat la Fundació Humboldt, a Alemanya. No hi ha hagut mai diners per a investigació, des de la destrallada de la Guerra Civil ací la investigació ha estat i continua sent una cosa

voluntarista. Abans de la Guerra Civil s'havia aconseguit ja un nivell, però la guerra va ser una destrallada que ho va tallar tot, als uns els van matar, els altres es van exiliar, uns altres es van quedar i des de llavors no ens hem recuperat.

Per què va decidir dedicar-se a la història de la medicina?

Molt senzill, quan vaig fer les oposicions per a intern de l'Hospital General el gran cardiòleg Vicent López Merino es va desfer perquè jo m'aficionara a la clínica, però em vaig adonar que la clínica no m'anava. Llavors vaig decidir dedicar-me a l'electrocardiografia i com que en els anys cinquanta les especialitats estaven en l'hospital de Santander, me'n vaig anar allí. Però mentre estava a Santander va haver-hi un curs amb Pedro Laín Entralgo sobre la relació metge-malalt i em vaig quedar tan enlluernat que vaig canviar. Laín Entralgo em va aconsellar que fera una tesi, es va posar a la meua disposició i em va donar una targeta amb una nota que em va ajudar a fer que m'acceptaren a Munic, on vaig anar amb una beca. Allà anaven a muntar un grup interdisciplinari amb metges, biòlegs, físics, químics i filòlegs. Llavors a Munic vaig fer la tesi ja en el camp de la història de la medicina, sobre l'origen històric del concepte de neurosi. En un principi vaig treba-

llar en psicologia mèdica durant bastant temps, en col·laboració amb José María Morales Meseguer, a Múrcia, i d'aquí vaig passar a treballar en l'activitat científica valenciana. Des de llavors he passat mig segle dedicat a la història de la ciència. I van ser els meus mestres centreeuropeus els qui em van animar i em van dir que era necessari estudiar a fons l'activitat científica en cada societat perquè cadascuna tinga una imatge fidel de si mateixa, i perquè no es donen polèmiques patriotes com la de la ciència espanyola, que és una qüestió de pocavergonyes i que continua donant cuades.

En les seues publicacions ha fet el possible per oferir fonts directes i fugir d'interpretacions.

Certament he ofert en els meus estudis fonts directes sempre que m'ha estat possible, perquè un text o una imatge la pots interpretar bé o malament, ara bé, si ofereixes aquest text o aquesta imatge directament, no és possible aquest error. En el meu camp, les repeticions d'errors històrics s'han donat amb massa freqüència i es donen encara; es presenten com a protagonistes aquells que no ho varen ser. A mi m'agrada molt la novel·la històrica i la ciència-ficció, però no tenen a veure amb la ciència.

Quina opinió li mereix la formació mèdica actual?

La veritat és que està en crisi en tot el món perquè no s'ha cuidat, en part pel desmantellament, pel terrible retrocés sanitari, el retrocés assistencial fins i tot en els països que eren al capdavant, per exemple el que va portar a terme la senyora Thatcher. Ara són tots Thatcher o volen ser-ho des del punt de vista sanitari i assistencial. A Espanya mai hem tingut després de la Guerra Civil –que és el que jo conec directament– un nivell digne. La investigació sempre ha estat un esforç de les persones concretes. A més, volen reduir la formació mèdica a quatre anys, amb un batxillerat que ara són tres, més aquesta cosa, el pseudobatxillerat que hi ha ara i que no millora la situació. Amb deu anys de batxillerat la gent arriba i sap llatí, amb la qual cosa la terminologia mèdica es domina, saben matemàtiques, química, que per a un metge és fonamental, però, amb un batxillerat com l'actual, com arriben a

la universitat? No crec que faça falta aprofundir, no són opinions, són fets, desgraciadament.

En l'època de la seua formació universitària va fer amistat amb Joan Fuster. Què recorda d'aquella relació?

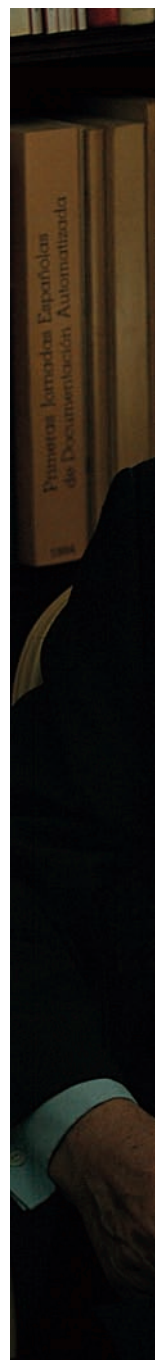
Fuster va ser molt amic fins al final. Ens reuníem totes les setmanes en el Racó de Pedro –allí on hi ha l'hotel Astoria–, Joan Fuster, Vicent Ventura, José Luis Aguirre i Vicent A. Estellés que és el que jo més he admirat com a poeta perquè sóc molt aficionat a la poesia. Érem molt joves, eren els anys cinquanta. I allà teníem moltes discussions. Una de les que vam mantenir fins al final Joan Fuster i jo era sobre Joan de Celaya, que va ser rector de la Universitat de València i va reprimir tot moviment humanista. Jo ho veia des de la perspectiva de la història, però Joan Fuster, que a part d'un gran escriptor era un historia-

dor molt bo, deia que Celaya va destruir les plaques romanes que es van trobar en les torres de Serrans i que era un animal. Tot i això Celaya era un gran filòsof natural. L'última broma que ens gastàrem fou sobre els seus llibres i els meus en català. Em deia que el bilingüisme era «vil lingüisme» i, pobre, al final com el van manipular quan va morir, ningú no es va preocupar d'ell, ningú no li va tirar una mà. Vàrem ser amics fins al final, és clar.

**«ELS MEUS MESTRES
CENTREEUROPEUS EM VAN DIR
QUE ERA NECESSARI ESTUDIAR A
FONS L'ACTIVITAT CIENTÍFICA EN
CADA SOCIETAT PERQUÈ
CADASCUNA TINGA UNA IMATGE
FIDEL DE SI MATEIXA, I PERQUÈ
NO ES DONEN POLÈMIQUES
PATRIOTES»**

En l'actualitat, quina creu que és la pitjor amenaça per a la salut pública?

La pitjor amenaça és la fam i la misèria. Aquesta és la qüestió clau. Això de la globalització és alarmant en aquests moments sobretot per la manipulació d'aquestes amenaces. La sida per exemple és un problema terrible, però molt menor, que l'utilitzen de tapadora, perquè se sap que pràcticament la meitat de la humanitat pateix paludisme, malària, i un terç tuberculosi, i que això va creixent en estats en els quals ja estava eradicat; però no interessa divulgar-ho. Ara es dedica atenció al canvi climàtic o als immigrants, quan gairebé la meitat dels nord-americans viuen en un estat de misèria total, perquè no existeix assistència. Un país que durant més de quaranta anys ha encapçalat la investigació mundial, i s'enfonsarà.

«LA BIOLOGIA MOLECULAR ÉS IMPORTANT PERQUÈ ÉS UNA FORMA DE VEURE L'ESTRUCTURA DE LA VIDA I ELS QUI UTILITZEN LA POLÈMICA DE LES CÈL·LULES MARE O DIMONITZEN ELS HOMOSEXUALS SÓN O FANÀTICS O POCAVERGONYES»

Acaba vostè de publicar un estudi en el qual parla dels efectes del *fast-food*, tan típicament americà, que ara comença a ser també de consum habitual a Europa. Fins a quin punt són certs els efectes letals dels quals parla?

El cas de les multinacionals de menjar ràpid és sagrant, perquè a part dels greixos insaturats, les hamburgueses poden estar contaminades i poden produir a la llarga veritablement la mort. Entre altres problemes, poden causar obesitat patològica i diabetis, però no solament això. Com que no sempre es preocupen de la refrigeració adequada dels aliments, alguns estan contaminats per la denominada bestiola de les hamburgueses, una variant d'un virus, l'*Escherichia coli*, que pot produir enteritis hemorràgica, per culpa de la qual hi ha hagut brots epidèmics i defuncions als Estats Units. Però bé, també estan tapant la legionel·la, fins i tot als hospitals, i hi ha grans magatzems molt concorreguts en les nostres ciutats, amb sistemes de refrigeració que no s'han netejat des que els van instal·lar, per estalviar-se diners, i s'haurien de gastar milions per netejar Alcoi. És un misteri, diuen, però de misteri res.

Què cal esperar de la ciència en el pròxim segle?

Un camí que sembla molt interessant és la biologia molecular en tots els seus vessants, però en aquest camp els processos són molt llargs. Es compara la revolució de la biologia molecular amb la revolució Pasteur, amb la investigació bacteriològica, però aquesta va començar als anys seixanta del segle XIX i va donar fruits quan jo estudiava medicina, als anys cinquanta del segle XX. La biologia molecular és important perquè és una forma de veure l'estructura de la vida i els qui utilitzen la polèmica de les cèl·lules mare o dimonitzen els homosexuals són o fanàtics o pocavergonyes. Tampoc està ben fet dir amb lleugeresa que les cèl·lules mare poden curar la diabetis. Creen expectatives, quan saben que es tracta d'una línia d'investigació llarga que no sabem on ens durà ni quan. El que sí que està clar és el retrocés sanitari, alguna cosa com la poliomielitis, que abans estava bastant estesa, s'havia acabat, però ni més ni menys que en països com Holanda està rebrotant, i el paludisme i la tuberculosi estan creixent de manera alarmant. Jo deia, fa anys, que en el segle XXI no hi hauria malalties infectocontagioses; quina errada. Ara fer previsions és molt arriscat. ☺

Anna Gimeno. Periodista. *Levante-EMV* i *Cartelera Turia*.